

УДК 37.034

**ОСОБЛИВОСТІ СФОРМОВАНOSTI КОГНІТИВНОГО
КОМПОНЕНТУ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

М.А.Федорова

У статті подано визначення поняття «моральні цінності дітей старшого дошкільного віку», а також проаналізовано результати діагностики рівнів сформованості знань, що складають зміст моральної свідомості. Діагностика здійснювалась за такими показниками: узагальненість моральних понять; значимі смисли; усвідомлення моральних норм поведінки (норми допомоги, чесності, справедливості, слухняності / дисциплінованості); емоційний інтелект; здатність до аналізу ситуації.

Ключові слова: моральні цінності, моральна свідомість, моральні поняття, емоційний інтелект, усвідомлення моральних норм.

**ОСОБЕННОСТИ СФОРМИРОВАННОСТИ КОГНИТИВНОГО
КОМПОНЕНТА ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО
ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

М.А.Федорова

В статье представлено определение понятия «нравственные ценности детей старшего дошкольного возраста», а также проанализированы результаты диагностики уровней сформированности знаний, составляющих содержание нравственного сознания. Диагностика осуществлялась по следующим показателям: обобщенность нравственных понятий; значимые смыслы; осознание нравственных норм поведения (нормы помощи, честности, справедливости, послушания / дисциплинированности) эмоциональный интеллект; способность к анализу ситуации.

Ключевые слова: нравственные ценности, нравственное сознание, нравственные понятия, эмоциональный интеллект, осознание норм.

Моральні цінності є важливою складовою смислової системи особистості і у значній мірі визначають спрямованість її поведінки і діяльності. Виховання основ моральних цінностей починається у дошкільному дитинстві. Ефективність цього процесу залежить від якісної і регулярної діагностики сформованості основних показників моральних цінностей. Проте у сучасній науково-педагогічній літературі відсутні цілісні дослідження, у яких обґрунтовується методика діагностики рівнів сформованості моральних цінностей у дошкільному і молодшому шкільному віці. Проблема розробки психологічного інструментарію, що дозволяє діагностувати стан сформованості особистісних цінностей, порушена у роботах І.Беха, О.Бодальова, Т.Ващенко, О.Капцова, М.Рокича, Р.Павелківа, Е.Помиткіна та ін. Діагностиці окремих характеристик моральних цінностей присвячено праці Р.Гудими, К.Журби, О.Кошелівської, О.Максимової, В.Тернопільської та ін.

Метою статті є аналіз стану сформованості когнітивного компоненту моральних цінностей старших дошкільників на основі розроблених показників.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами обґрунтовано визначення поняття «моральні цінності дітей старшого дошкільного віку» – це слабоусвідомлені, нестійкі смислові утворення, що ґрунтуються на емоційно-ціннісному ставленні до іншої людини, потребі в єднанні з іншими, узагальнюють емоційно забарвлені уявлення і знання про взаємовідносини на засадах справедливості, людяності, відповідальності, людської гідності, що виявляються переважно в адаптивній поведінці, орієнтованій на оцінки, норми, задані дорослими. У структурі моральних цінностей нами умовно виділено когнітивний, емотивний та діяльнісно-вольовий компоненти. Когнітивному компоненту моральних цінностей відповідає критерій «точність, узагальненість і дієвість знань, що складають зміст моральної свідомості». Зазначений критерій розкривається у таких показниках: узагальненість моральних понять; значимі смисли; усвідомлення моральних норм поведінки (норми допомоги, чесності, справедливості, слухняності / дисциплінованості); емоційний інтелект; здатність до аналізу ситуації.

Діагностика рівнів сформованості знань, що складають зміст моральної свідомості за визначеними показниками проводилася у старших групах дошкільних навчальних закладів м. Житомира. Дослідженням було охоплено 468 дітей старшого дошкільного віку.

Показник: узагальненість моральних понять.

Для виявлення рівнів усвідомленості моральних понять, ступеня їх узагальненості нами була проведена індивідуальна бесіда з дошкільниками, в якій їм пропонувалося охарактеризувати поняття та навести приклади відповідних вчинків. В результаті бесіди було з'ясовано, що найбільш зрозумілими для дошкільників виявилися діади «чесний – брехливий», «добрий – злий». Решта понять виявилися складними для розуміння.

Розглянемо результати бесіди більш розгорнуто. Нульовий рівень усвідомленості понять «чесний – брехливий» властивий 17,8% дошкільників: поняття не усвідомлюється, пояснюється через інші якості: слухняність («це дітки, які слухняні»), щедрість («чесні мама і тато, бо вони мої друзі і все мені дарять»). 49,8% дошкільників мають недиференційовані уявлення про поняття «чесність – брехливість»: у своїх відповідях діти або намагаються охарактеризувати поняття, або наводять приклад його виявлення. Наприклад: «чесний – той, хто каже по-чесному», «коли обіцяв дати телефон погратися і даєш його», «брехливий той, хто обманює». 27, 2% дошкільників мають слабоузагальнені уявлення про чесність / брехливість, можуть навести 1-2 приклади виявлення цієї якості: «чесна – це людина, яка не бреше. Моя мама ніколи не бреше». Лише 5,2% дітей узагальнюють моральне поняття: «Чесна – це людина, яка говорить правду. Це дорослі люди або маленька дитина, які завжди зізнаються, навіть якщо зробили погано». В цілому, чітко простежується позитивне ставлення до такої якості як чесність і негативне до брехливості.

Стосовно розуміння понять «добрий – злий» ми отримали наступні відповіді. Нульовий рівень усвідомленості понять виявили 8,1% дошкільників. Ці діти пов'язують доброту з проявами, які не спрямовані на допомогу іншій

людині: зі слухняністю, успішністю у навчанні тощо. Наприклад: «Даша добра, бо підлизується», «добрі діти, які слухаються батьків». 69,3% дошкільників виявили елементарне розуміння зазначених понять, яке проявляється у тому, що діти перераховують вчинки, властиві добрій людині. Як правило, у своїх прикладах дошкільники орієнтуються на ситуації щоденної взаємодії, які найчастіше оцінюються дорослими: добрий той, хто не ображає дітей (людей), не б'ється, ділиться іграшками (цукерками), вміє дружити, допомагає комусь, любить тварин, співчуває подрузі. Лише 22,6 % дошкільників виявили достатній рівень усвідомленості понять «добрий – злий»: ці якості узагальнюються і підкріплюються прикладами (2-5 прикладів) виявлення у вчинках людей, казкових персонажів. Наприклад: «добра – це людина, яка допомагає іншим», «це коли тобі нічого не шкода іншим». Високого рівня розуміння понять «добрий – злий» не виявлено. Однозначно для всіх досліджуваних поняття «добрий» має позитивну емоційну забарвленість, «злий» – негативну.

З'ясовано, що 82,7% дітей не розуміють змісту поняття «чуйність». Як правило ми отримали 2 різновиди відповідей: «не знаю» або «той, хто чує». Невелика кількість досліджуваних називає окремі приклади чуйності, при цьому поняття залишається майже не узагальненим: «коли дівчат ображають, а інші їх жаліють», «я чуйний, бо допоміг піднятися дівчинці».

Стосовно характеристики поняття «відповідальність» було з'ясовано, що майже половина дошкільників (46,9%) не розуміють змісту поняття (відповіді типу «не знаю», «це той, хто відповідає, коли його запитують»). 29,7% дошкільників виявили елементарний рівень розуміння поняття. Діти пов'язують відповідальність з проявами дисциплінованості у виконанні вимог дорослих: «коли вихователька сказала поскладати іграшки і всі поскладали. У 17,2% дітей спостерігається намагання узагальнити поняття і навести приклади відповідальних вчинків: «це коли робиш те, що сказали до кінця, а не кидаєш розпочату справу». 6,2% дошкільників майже правильно характеризують поняття і наводять приклади відповідальних вчинків: «коли ти піклуєшся про

когось», «коли є обов'язки і людина їх виконує, це мама». Внаслідок того, що поняття погано усвідомлюється – позитивне стійке ставлення до цієї якості сформовано у незначної кількості дітей.

Нами з'ясовано, що 86,6% дошкільників не розуміють змісту поняття «справедливість». В цілому, ця якість сприймається як позитивна, проте пояснити її діти правильно не можуть, часто зустрічаються відповіді «не знаю». 10,1% дітей змогли навести приклад виявлення справедливості: «хто робить хороші справи, це Рапунцель, бо не ображає людей», «той, хто робить добрі справи». Необхідно відмітити, що такі пояснення потребували допомоги вихователя. Лише 3,3% дошкільників зробили спробу узагальнити поняття: «справедливий той, хто знає правила і робить так, як треба». Високого рівня розуміння справедливості не виявлено.

Загалом, нульовий рівень усвідомлення моральних понять виявили 28,1 % дошкільників, 42,6% дошкільників розуміють моральні поняття на елементарному рівні, 23,9% дошкільників – на достатньому рівні; 5,4% дошкільників – на високому рівні. Подальша робота з формування моральних понять має йти шляхом їх диференціації і узагальненості.

Показник: значимі цінності (сенси).

З метою виявлення значимих цінностей дитини нами проведена методика «Що ми цінуємо в людях». Дітей просили назвати приклад хорошої (поганої) людини, її особистісні якості та приклади їх виявлення у вчинках.

У 36,1% дошкільників моральні орієнтири не усвідомлені: діти не можуть виділити значимі для них моральні цінності (особистісні якості) та навести приклади їх виявлення у вчинках. Відповіді обмежуються переліком поодиноких дій оточуючих, які є значимими для дитини. Наприклад: «Таміла і Софія хороші, вони красиві, ми з ними граємося», «Сергій поганий, у нього була цукерка, він нею хвастився, а зі мною не поділився, дав Аміні». У 30,6% дошкільників сформовані окремі емоційно-забарвлені сенси (цінності). Як правило, найбільш цінуваними є ті якості, які виявляються при безпосередній взаємодії дітей у ДНЗ і часто оцінюються дорослими: щедрість, вміння гратися

разом, слухняність. Відповідно, засуджуються прояви жадібності, агресивності (б'ється, кусається), неслухняності. Ці смисли не узагальнені в поняттях (поняття майже не називаються), а внаслідок синкретичності дитячого мислення при наведенні прикладів ще не диференціюються від інших поведінкових характеристик. Наприклад: «хороша Софія, вона добра, любить мене, приходиться в гості, грається зі мною», «Лера погана, вона зла, б'ється, бреше, говорить погані слова, ніколи не дасть іграшку погратися». Всі діти потребують значної допомоги вихователя.

У 26,5% дошкільників сформовані елементарні моральні орієнтири. Діти за допомогою вихователя називають окремі поняття (спостерігається узагальненість смислів) та приклади адекватні поняттю, що характеризується: «моя подруга хороша, вона добра, усміхається, допомагає все робити, приходиться гратися», «Вова і Богдан погані, вони неслухняні, вредні, не слухають виховательку, бігають по групі, я їм кажу не бігати, а вони бігають». 6,8% дошкільників ми віднесли до високого рівня. Їх відповіді достатньо розгорнуті: діти називають 2-4 ціновані якості, можуть їх пояснити за невеликої допомоги вихователя. Наприклад: «Настя дружелюбна, грається зі мною, не жадібна – ділиться цукерками і морозивом, а Артем злий і поганий – б'ється, обзивається, ламає іграшки, будинки, які я побудувала». Загалом, всім дітям важко назвати якості особистості і підібрати приклади їх виявлення у вчинках. Розгорнутих відповідей не спостерігалось.

Показник: усвідомлення соціальних, моральних норм поведінки (норми допомоги, чесності, справедливості, слухняності / дисциплінованості).

З метою вивчення усвідомленості дошкільниками соціально-моральних норм поведінки, зокрема норм допомоги, чесності, дисциплінованості, справедливості нами була проведена методика «Вивчення усвідомленості дітьми моральних норм» і запропоновано розв'язати моральні дилеми для дітей дошкільного віку. На першому етапі діагностувалося усвідомлення норм

допомоги, чесності, справедливості, дисциплінованості у ставленні до дорослих та однолітків. Отримані такі результати.

36,4% дошкільників показали нульовий рівень усвідомленості моральних норм: діти демонструють орієнтацію на власні інтереси і відсутність спрямованості на іншу людину. У ситуаціях вибору (допомогти мамі помити посуд або подивитись мультик; допомогти хлопчику, який поранив руку або піти на день народження) діти обирають варіант «для себе». Наприклад: «буду дивитись мультики, бо діткам не можна мити посуд», «не допоможу хлопчику, а піду на день народження, бо мене там чекають». Елементарний рівень усвідомленості моральних норм виявили 24,2% дошкільників: моральна норма підтримується дитиною, аргументація не розгорнута (або зводиться до фраз «так можна» / «так не можна», або спостерігається орієнтація на вимоги дорослих і можливість покарання за порушення вимог). Наприклад: «дівчинка помиє посуд, бо мама буде сваритися», «хлопчик піде на день народження і не допоможе потерпілому, це неправильно, треба допомагати».

Достатній рівень усвідомленості моральних норм виявили 27,3% дошкільників. Більшість з них виявили високий рівень усвідомленості норм допомоги, справедливості і низький рівень усвідомленості норм чесності і дисциплінованості. Середнє арифметичне за цими показниками дозволило їм вийти на достатній рівень усвідомленості моральних норм. У ситуації вибору (норми допомоги і справедливості) ці дошкільники виявляють орієнтацію на моральні норми, хоча аргументація орієнтована або на взаємну вигоду («ти – мені, я – тобі») або на збереження зовнішньої позитивної оцінки, дружніх відносин з однолітками. При здійсненні морального вибору у ситуаціях, що вимагають виявлення чесності (зізнатися, що заглядав у шафу, хоча це було заборонено) діти порушували норму, при цьому виправдовували себе, намагаючись уникнути можливого покарання і зберегти позитивну оцінку дорослих: «треба сказати мамі, що я не заглядала до шафи, бо я – хороша дівчинка».

Високий рівень усвідомленості моральних норм продемонстрували 12,1% дошкільників. При аргументації норми і обґрунтуванні власної позиції вони орієнтуються на почуття інших людей, виявляють співпереживання, готовність до співробітництва. Здатні сформулювати узагальнену норму поведінки: «треба допомогти хлопчику, а потім йти на день народження», «не можна брехати», «треба мамі зробити подарунок, бо вона буде плакати», «поділюсь крейдою, щоб у хлопчика також був гарний малюнок».

Показник: емоційний інтелект.

3-й етап методики дозволяє з'ясувати, наскільки діти усвідомлюють емоційні стани, бажання однолітків у ситуації взаємодії і готові діяти згідно з бажаннями однолітка всупереч своїм інтересам. 33,3% дошкільників виявили нульовий рівень. Він проявляється у тому, що діти частково усвідомлюють емоційні стани однолітка, але не готові поступитися власними інтересами. Елементарний рівень (34,6% дітей) проявляється у тому, що дошкільники усвідомлюють емоційні стани однолітків, намагаються пояснити їх причини, правильно оцінюють вчинки, але з позицій власної вигоди, безкорисної спрямованості поведінки поки що не спостерігається: «дівчинка поділилась, бо подружка її попросила, це правильно, я б також поділилась, тільки попросила б, щоб вона також мені щось дала». Достатній рівень виявили 19,2% дітей, високий – 12,9%. Дошкільники усвідомлюють емоційні стани однолітків, називають їх можливі причини, правильно оцінюють вчинки, усвідомлюють, що допомога іншій людині потребує докладання певних зусиль, відмови від власних бажань: «дівчинці було шкода віддавати жабку, але вона поділилась, бо подруга просить; це правильно, я також би дав погратися, тому що просять».

Показник: здатність до аналізу ситуації.

З метою діагностики здатності дітей до аналізу ситуації, розуміння смислу ситуації нами була використана методика "Розповідь за серією сюжетних картинок". Дітям пропонувалося скласти розповіді за серією картинок (кожна розповідь була проілюстрована 3 картинками). Орієнтовна розповідь за першим набором картинок: хлопчик сидів на лавочці сумний, у

нього була перев'язана щока, тому що зранку розболівся зуб; дівчинка хотіла з ним погратися, але хлопчику було не до ігор; дівчинка побігла додому, а через декілька хвилин повернулася також з перев'язаною щокою і сіла разом з хлопчиком на лавочку, щоб йому було не так сумно і самотньо. Орієнтовна розповідь за другим набором картинок: дівчинка сиділа на лавці і читала книгу, а ляльку поклала біля себе; хлопчик балувався і поцілював у ляльку з рогатки тенісним м'ячиком; м'ячик відлетів від ляльки і влучив хлопцю у лоб; буде знати, як псувати чужі іграшки.

Отримані такі результати. 37,5% дошкільників не змогли виконати завдання навіть з допомогою дорослого: спочатку дорослий повністю викладав послідовність картинок, допомагав скласти початок розповіді і навіть після цього діти не змогли пояснити зміст малюнків та пов'язати їх у сюжет. Неправильно усвідомлювався зміст окремих картинок: «хлопчик з перемотаною головою; дівчинка побігла; дівчинка також з перемотаною головою». 51,2% дошкільників продемонстрували елементарний рівень розвитку здатності до аналізу ситуації. За допомогою дорослого вони розкладали картинки (часто дорослий повністю сам розкладав картинки у необхідній послідовності) і описували зміст окремої картинки, не пов'язуючи їх у цілісний сюжет. Наприклад: «хлопчик з хворим зубом; дівчинка впала; зуби болять у хлопчика і дівчинки»; «хлопчик м'ячем кидає в ляльку; м'яч вдарив в око, а дівчинка сміється». Отже, ситуація дітьми сприймається фрагментарно, цілісність сприйняття і усвідомленість смислу ситуації відсутні.

11,3% дошкільників продемонстрували достатній рівень розвитку здатності до аналізу ситуації: діти розкладають послідовно картинки і складають розповідь за допомогою дорослого. Наприклад: «дівчинка читала книгу, а хлопчик бив ляльку; йому щось потрапило у голову, боляче, але так йому і треба». Високого рівня розуміння смислу ситуації у дошкільників не виявлено.

Висновки. Проведена діагностика узагальненості і дієвості знань, що складають зміст моральної свідомості дала можливість отримати такі

результати. 7,1% дошкільників властивий високий рівень сформованості знань, що складають зміст моральної свідомості. Діти усвідомлюють моральні поняття, правильно оцінюють вчинки оточуючих, серед значимих смислів виділяються смисли морального змісту. При аргументації норм поведінки виявляють спрямованість на іншу людину, усвідомлюють емоційні стани оточуючих, намагаються пояснити їх причини, проте при аналізі ситуацій відчують труднощі. 23,3% дітей продемонстрували достатній рівень сформованості знань, що складають зміст моральної свідомості. Дошкільники здатні до елементарного узагальнення моральних понять, у ситуації вибору виявляють орієнтацію на моральні норми, хоча аргументація орієнтована на взаємну вигоду. Діти розуміють основні емоційні стани оточуючих, проте пояснити їх причини затрудняються, при аналізі ситуації потребують допомоги дорослого. 39,6% дітей продемонстрували елементарний рівень сформованості знань, що складають зміст моральної свідомості. Вони називають окремі характеристики моральних понять, їх узагальнення відсутнє, у дошкільників сформовані окремі емоційно-забарвлені смисли, моральні норми підтримуються, проте аргументація не розгорнута. Емоційні стани оточуючих розуміють, їх причини – ні, аналізувати ситуацію не можуть. 30% дітей продемонстрували нульовий рівень сформованості знань, що складають зміст моральної свідомості. Моральні поняття характеризуються неправильно, моральні орієнтири не усвідомлені, у поведінці демонструють орієнтацію на власні інтереси і відсутність спрямованості на іншу людину. Здатність до аналізу ситуації відсутня.

Література

1. Максимова О.О. Формування соціальної компетентності дитини дошкільного віку як запорука її успішної адаптації до навчання в школі / О.О.Максимова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Зб. наук. праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Вип.20 (1-2016). – Ч.2. – Кам'янець-Подільський, 2016. – С. 229 – 234

2. Тернопільська В.І. Відповідальність особистості: підходи до розуміння / В.І.Тернопільська // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій змісту освіти МОН України. - К., 2015. - Вип. 83. Част. 2. - С. 166-170.

PECULIARITIES OF MORAL COGNITIVE COMPONENT FORMATION IN SENIOR PRESCHOOL AGE

M. Fedorova

The article analyzes diagnostic results of the levels of knowledge formation that make up the content of moral consciousness. The diagnosis was carried out according to the following criteria: synthesis of moral concepts; significant meanings; awareness of moral norms of behavior; emotional intelligence; ability to analyze the situation. The diagnostics of synthesis and effectiveness of knowledge constituting the content of the moral consciousness made it possible to obtain the following results: 7.1% of preschool children demonstrated a high level of knowledge formation (moral concepts are synthesized, meaningful senses are distinguished among significant meanings, emotional states of others and their causes are recognized; analyses of situations are failed) 23.3% of children - sufficient level (of moral concepts are synthesized on a basic level, basic emotional states of others are understood, explanation of emotional state of others if failed, when analyzing the situation the help of an adult is needed) 39.6% - elementary level (certain characteristics of moral concepts are understood, separate emotionally-colored meanings are formed, moral norms are maintained, argumentation is not developed, emotional states of others are understood, their reasons cannot be established, the analysis of the situation is absent), 30% of children showed zero level of knowledge formation (moral concepts are not recognized, moral guidelines are not singled out, behavioral orientation on their own interests is demonstrated, ability to analyze situations is absent).

Key words: moral values, moral consciousness, moral concepts, emotional intelligence, awareness of moral norms.